

Монолатій І.С.

Аналіз теоретико-методологічних підходів щодо політичної участі етнічних акторів на західноукраїнських землях

На підставі здійсненого аналізу теоретичних підходів до визначення суті, форм, чинників та моделей політичної участі громадян, сформованих у світовій та українській політичній думці, автор висновок, що політична участь є однією із центральних категорій, яка використовується для пояснення логіки політичного процесу в умовах стабільних демократичних та перехідних політичних систем. Зазначається, що інструментальне використання цієї категорії дає змогу визначати сутнісні характеристики політичних відносин, здійснювати дослідження еволюції взаємодії основних суб'єктів політичного процесу в період політизації етнічності. Встановлено, що, незважаючи на аналітичний характер сучасних досліджень теоретичних і прикладних вимірів політичної участі громадян, а також існуючий комплекс наукових теорій, залишається багато відкритих питань, які виникають у процесі аналізу можливостей впливу громадян на інститути політичної системи в умовах поліетнічного суспільства.

Ключові слова: дискурс, політична участь, громадянська участь, етнополітика, етнічні актори, поліетнічна держава.

На основании проведенного анализа теоретических подходов к определению сущности, форм, факторов и моделей политического участия граждан, сформированных в мировой и украинской политической мысли, автор подытоживает, что политическое участие является одной из центральных категорий, которая используется для объяснения логики политического процесса в условиях стабильных демократических и переходных политических систем. Отмечается, что инструментальное использование этой категории позволяет определять сущностные характеристики политических отношений, проводить исследования эволюции взаимодействия основных субъектов политического процесса в период политизации этничности. Установлено, что, несмотря на аналитический характер современных исследований теоретических и прикладных измерений политического участия граждан, а также существующий комплекс научных теорий, остается много открытых вопросов, которые возникают в процессе анализа возможностей влияния граждан на институты политической системы в условиях полиэтничного общества.

Ключевые слова: дискурс, политическое участие, гражданское участие, этнополитика, этнические актеры, полиэтничное государство.

On the basis of analysis of theoretical approaches to defining essence, forms, factors and patterns of political participation of citizens formed in the world and Ukrainian political thought, the author concludes that political participation is one of the main categories used to explain the logic of the political process in a stable democratic transition and political systems. It is noted that the use of this tool allows you to define categories of the essential characteristics of political relations, to study the evolution of interaction between the main political players during the politicization of ethnicity. Found that despite the modern analytical studies of theoretical and applied dimensions of political participation of citizens, as well as the existing set of scientific theories, there remain many open questions that arise in the analysis capabilities of citizen participation in the institutions of the political system in a multi-ethnic society. The system tools of modern political science, political participation is understood as an institutionalized mechanism for citizens to influence the political system, the formation of political institutions and policymaking process by which they are implemented articulated social and political interests. Most of the theories of political participation, formed to analyze the political process in the multi-ethnic society, have adaptive capabilities to analyze characteristics of the implementation of the political participation of ethnic political actors.

In modern political science political participation is one of the main categories and understood as citizens to influence the political system, the formation of political institutions and policymaking process. Therefore it involves actions of citizens to deliver authority; efforts in support of candidates and parties in the electoral process; participate in the activities of political parties and interest groups; political subjectivity among citizens in the electoral political discourse. Today in political science singled out a number of classical theories of political participation, which, as a methodological basis of our study can be adapted to identify the main principles of interaction between political actors in terms of ethnonational unity and diversity.

Tool use categories of political participation can determine the essential characteristics of political relations, to carry out the study of the evolution of interaction between the main political players during the politicization of ethnicity. However, despite the existing analytical studies of theoretical and applied dimensions of political participation of citizens, as well as the existing set of scientific theories, today is a lot of open issues that arise in the process of analyzing the possibilities of citizen participation in the political institutions of the system in a multi-ethnic society.

Key words: discourse, political participation, public participation, ethnic policy, ethnic actors, multiethnic state.

УДК 323.21

Монолатій І.С.,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

У сучасній політичній науці політична участь є однією із центральних категорій і розуміється як вплив громадян на функціонування політичної системи, формування політичних інститутів та процес

вироблення політичних рішень. Отже, вона, згідно із визначенням української вченої Н. Ротар, передбачає дії громадян із делегування повноважень; діяльність, спрямовану на підтримку кандида-

тів і партій у виборчому процесі; участь у діяльності партій і груп інтересів; політичну суб'єктність громадян у міжвиборчому політичному дискурсі [20, с. 19].

На сьогодні в політичній науці виокремлюється низка класичних теорій політичної участі, які, будучи методологічним підґрунтям нашого дослідження, можуть бути адаптовані до визначення основних принципів взаємодії політичних акторів в умовах етнонаціональної єдності і різноманітності.

Особливості процесу реалізації політичної участі тими чи іншими громадянами, які залежать від їх майнового статусу, визначили С. Верба та Н. Най: «... політична участь є переважно діяльністю більш багатих, краще освічених громадян із характером діяльності, що має високий соціальний статус, тобто тих, хто потребує соціальних благ у результаті політичної участі меншою мірою, ніж ті, що і так мають переваги у соціальному плані» [30, с. 150]. Така оцінка політичної участі – підтримка з боку держави громадян залежно від їх майнового статусу – увиразнює виборчі цензи, на підставі яких певним категоріям громадян надавалося право обирати й бути обраними в Габсбурзькій монархії. Таким чином, обмежувалася сфера політичної участі раціонально вивіреною (інструментальною) активністю, її мета зводилася до опосередкованого контролю громадян за реалізацією урядовими структурами певних політичних курсів.

Ця диспозиція не тільки певною мірою коригує усталену у вітчизняній науці оцінку формалізації політичної участі громадян Австро-Угорщини, але й розширює обрії тих механізмів, які держава втілювала, зокрема, в Галичині й на Буковині у досліджуваний період. Ми припускаємо, що політична участь у тогочасному західноукраїнському суспільстві здебільшого вносила до нього певну диференціацію, розділяючи його на «своїх» і «чужих». Більше того, у досліджуваному хронотопі політична участь певною мірою виражала соціально-політичний конфлікт, але у його конструктивній формі, відрізняючи інституціоналізовані конфлікти від деструктивних спорадичних соціальних вибухів.

У цьому контексті продуктивно вважаємо і думку італійського політолога А. Піццорно про дві суперечливі функції політичної участі. З одного боку, вона дає змогу тим групам людей, які досягли менших успіхів на економічному ринку, використати політичні засоби, щоб виправдати своє становище, з іншого – соціально й економічно процвітаючі громадяни також здатні використати політичні засоби, щоб підсилити свої переваги. Отже, серйозні проблеми виникатимуть, коли нижній клас економічно і соціально обділених людей не має можливості/здатності винести свої проблеми на порядок денний нації своїми політичними діями [29, с. 16].

Значно розширюють зміст політичної участі М. Каазе та А. Марш, які розуміють її як «вільну

активність громадян, зорієнтовану на прямий чи опосередкований вплив на ухвалення тих чи інших варіантів або альтернатив на різних рівнях політичної системи» [27, с. 28]. Таке розуміння політичної участі як системи усвідомлених цілеспрямованих дій вказує на її добровільний та автономний характер, а принципи мобілізаційних практик вкладаються у параметри політичних технологій або недемократичних режимів.

Для нашого дослідження таке достатньо широке визначення політичної участі, яке охоплює всю діяльність, котра здійснюється з метою впливу на процес ухвалення політичних рішень на різних рівнях політичної системи громадянами добровільно, є значимим для визначення якості участі етнічних політичних акторів. У цьому випадку вона вимірюватиметься за фактичним впливом на політичну систему Австро-Угорщини процесів інституціоналізації та діяльності етнічних політичних акторів Галичини і Буковини. Адже, згідно з інтерпретацією М. Каазе та А. Марша, не йдеться про з'ясування, яким чином або чи взагалі легітимовані суб'єкти політичного процесу, чи включені вони до державних або недержавних структур, чи визначають вони себе як союз/асоціація/партія або існують у довільній формі. Отже, керуючись міркуваннями вчених, можемо припустити, що аналіз політичної участі громадян Австро-Угорщини завжди передував з'ясуванню ступеня усвідомлення етнічними політичними акторами того, на якому рівні та в яких органах відбувалося вироблення політичного курсу – у парламенті (рейхсраті), крайових сеймах (ландтаґах), політичними партіями, урядовими структурами, імператором чи місцевими органами влади (намісництвами/крайовими правліннями). У цьому випадку не має значення і форма політичної участі – конвенційна чи неконвенційна. Такий підхід до політичної участі, який не зважає на персональні особливості політичних акторів, як і на її детермінанти, як стверджує М. Каазе, показує політичну участь як різновид соціальної поведінки. Остання «виникає в складному взаємозв'язку між інституційними структурами, конкретними політичними подіями, груповими зв'язками та індивідуальними особливостями» [25, с. 525-526]. Отже, характер політичної участі залежить від специфіки взаємозв'язків між інститутами політичної системи та взаємодії між акторами політичного процесу.

На думку англійського державознавця Ґ. Перрі, політична участь відіграє важливу роль як для політики взагалі, так і для демократії зокрема: «Політика без участі містить внутрішню суперечність, а демократія без участі є беззмістовною» [28, с. 15].

Учений вважає, що в демократичному суспільстві участь має багатофункціональне призначення, більшість теорій політичної участі можна об'єднати у дві групи за підходами: «інструментальні» теорії та «теорії розвитку». Зокрема, перша з них розгля-

дає політичну участь як засіб до певної обмеженої мети, зокрема для кращого захисту особистих чи групових інтересів. Оскільки інструментальні теорії вказують на захисну функцію участі чи вимагають ширшої політичної участі як засобу для досягнення своїх цілей, то участь основної маси «політичного населення» вважається найефективнішим засобом проти тиранії чи для протистояння бюрократії і централізації. Згідно з другою групою, політична участь є суттєвою частиною розвитку людських здібностей, а тому є майже самоціллю і частково засобом цього розвитку, а також певною мірою частиною цього процесу розвитку. А якщо елементи обох підходів можуть поєднуватися («два стилі мислення про участь»), то можливим є й поява третього стилю – «альтруїстської участі». Власне, він міг би виникнути у контексті розвитку і відновлення життя територіальних громад [28, с. 18-19].

На нашу думку, ця теза може бути адаптованою і до реалій етнотериторіального розвитку Австро-Угорщини – через виокремлення етнічного виміру мобілізаційного потенціалу політичної участі населення Галичини і Буковини. Ймовірно, що тут ідеться про вербально-емоційний рівень політичної участі. За форм прояву останнього зростає рівень інтересу і характер політичної інформованості суб'єкта участі (громадянина) щодо політичних процесів, що відбуваються в країні [12, с. 80].

Зауважимо: інструментальний рівень політичної участі пов'язаний з активною діяльністю громадян. Вона спрямована на представництво і захист інтересів/суб'єктів, а її мета – коригування політичних процесів відповідно до цих інтересів. Кінцевим об'єктом політичної участі є влада, окремі її представники і структури [8, с. 36]. Тому, як висновує Н. Ротар, невід'ємною складовою структури влади є вмотивована політична участь громадян в організації та функціонуванні влади. Вона ґрунтується на усвідомленому прагненні бути повноцінними, повноправними і компетентними суб'єктами політичних відносин [20, с. 5].

Особливості політичної участі громадян в умовах етнонаціональної єдності і різноманітності також можна розглядати і через механізм співгромадської демократії А. Лейпхарта, яка є різновидом консенсусної демократії. За його визначенням, співгромадська демократія – це форма організації суспільства, «яка передбачає таку організовану взаємодію основних «одиниць» (етнічних, релігійних чи культурних спільнот, котрі складають політію), за якої жодна з них не опиняється протягом тривалого часу в стані, який може бути розцінений, як ізоляція» [13, с. 20]. Оскільки ця модель має практичний сенс у багаторівневих (багатоукладних) суспільствах, де політичні протиріччя і лінії соціальних розмежувань у цілому збігаються з межами/кордонами соціальних протиріч

(майнових, територіальних, мовних, культурних, національних, релігійних тощо), то політичні фігури (партії, об'єднання) в такому суспільстві формуються з урахуванням цих реалій і репрезентують інтереси певних сегментів суспільства. А якщо основним принципом розв'язання політичних проблем А. Лейпхарт трактує діалог, а конфлікти є скоріше винятком, аніж правилом, то вони врегульовуються процедурним узгодженням інтересів, пошуком взаємоприйнятних рішень, досягненням консенсусу.

Цей механізм, на нашу думку, є цілком прийнятним для дослідження процесів внутрішньої інституціалізації українських, румунських, німецьких і єврейських політичних акторів на Буковині в його, сказати б, компромісно-консенсусній складовій. Ідеться тут про «Буковинську згоду» 1910 р., яка продемонструвала еволюцію однієї етнополітичної ситуації до іншої – компромісу й співпраці. Почасті такий підхід можна використати і для з'ясування природи «Галицького компромісу» 1914 р. – початкового етапу конструктивного діалогу українських і польських політичних акторів у Галичині.

Дотичною до моделі співгромадської демократії А. Лейпхарта вважаємо теорію консенсусу Ю. Габермаса. За його визначенням, у людській діяльності надзвичайно важливі комунікативні інтеракції – взаємодії, які ведуть не так до пошуку потрібних засобів для досягнення поставленої мети X, як спрямовані на розуміння суб'єктами, які діють. У цій ситуації партнер комунікації розглядається не як засіб досягнення мети X, а як рівноправний суб'єкт, взаємодіючи з яким можна перевірити і рефлексувати доцільність засобів і мети своєї дії, вступаючи з ним у комунікацію [7, с. 31]. І хоча Габермасова теорія не є універсальною для нашого дослідження в чистому вигляді, однак багато її положень і принципів досить евристичні для пояснення принципів консенсусної демократії, основи якої, хоча б на регіональному рівні, були закладені основними етнічними політичними акторами у вигляді «Буковинської згоди».

Концептуальні засади щодо оцінок рівня політичної участі громадян містять теорії демократії та демократизації, представлені, передусім, дослідженнями Й. Шумпетера та Р. Даля.

Як базову, вихідну модель для побудови емпіричних концептів вимірювання демократії та процесів демократизації теорію Й. Шумпетера використовують для аналізу процесів переходу до демократії з позицій реальної політичної конкуренції [18, с. 307-308; 4, с. 44-45]. Модель демократії, запропонована вченим, виражає особливості політичної системи індустріального суспільства з фрагментарною структурою соціального і політичного конфліктів, недостатньою поінформованістю електорату, толерантністю політичної культури та сформованою групою технічно підготовлених екс-

пертів. Й. Шумпетер пропонував досліджувати демократію з позицій законів економічної конкуренції, коли основними конкурентами в боротьбі за владу стають елітарні групи. «Демократична засада – це така інституціональна система для прийняття політичних рішень, в якій громадяни здобувають право вирішувати, змагаючись за голоси виборців» [23, с. 334].

Це особливо важливо для нашого дослідження, якщо зважити на те, що, по-перше, у випадку захисту групових інтересів етнічними політичними акторами Галичини і Буковини саме політичні суперечності виступали мобілізаційними факторами електоральної та протестної електоральної участі і, по-друге, етноекономічні та ціннісні протиріччя були одними з каталізаторів міжгрупової конкуренції.

Слід підкреслити, що Й. Шумпетер запропонував ефективну схему мотивації політичної участі двох основних суб'єктів виборчого процесу. Перший із них – лідер – діє переважно раціонально, оскільки виходить з чітко окреслених цілей та має відносно сильну й усвідомлену мотивацію політичної участі. Другий суб'єкт – виборці, будучи колективним суб'єктом електорального процесу, в реалізації тієї чи іншої форми політичної участі спирається здебільшого на позараціональні мотиви. У процесі електоральної взаємодії еліта, яка обирається на певний термін, перебирає на себе функції політичного представництва інтересів більшості населення, яке, у свою чергу, позбавляється можливості діяти упродовж такого ж відрізка часу [18, с. 312].

Аналізуючи процес взаємодії політичних лідерів та виборців, учений рекомендував враховувати технологічні елементи, які сьогодні відомі як політичні технології. За аналогією з ринковими механізмами, коли споживачі «настільки залежить від впливу реклами й інших методів впливу, що виробники частіше диктують умови замість того, щоб самим керуватися бажанням споживачів», у політиці технології згодом стають настільки впливовими, що «не народ у дійсності порушує і розв'язує питання; ці питання, що визначають його долю, порушуються й вирішуються за нього» [23, с. 27, 336]. Й. Шумпетер розумів виборчий процес як реальну (раціональну) політичну конкуренцію за політичне лідерство, характерну для будь-якого суспільства, й основним механізмом актуалізації прихованих інтересів виборців вважав вибори, які відбуваються на засадах конкуренції. Саме конкурентні вибори здатні створювати інші свободи, зокрема свободу слова, друку, віросповідання [20, с. 36].

На його думку, забезпечити процес перетворення мирної боротьби між елітарними групами суперників на законну норму політичного процесу здатні сильні партії. Вони і є посередниками між громадянським суспільством (буденними потре-

бами виборців) та політичною системою, виконуючи при цьому і регулятивні функції у процесі конкуренції за владу, яку здійснюють елітарні групи. «... навіть та невелика ініціатива, яку виявляє електорат, погоджуючись на ту чи іншу кандидатуру, обмежується наявністю партій. Партія – це група, члени якої ставлять собі за мету спільними діями в конкурентній боротьбі здобути політичну владу» [23, с. 351]. Вчений вважав, що існування партій і політиків засвідчує, що «виборці не здатні на інші дії, крім масового переходу на бік того або іншого кандидата, тобто намагання регулювати політичну боротьбу шляхом точного повторення практики торговельної асоціації» [23, с. 351]. Дотримуючись економічного підходу до пояснення політичних процесів, вчений радив політикам запам'ятати вислів: «Я торгую голосами так само, як вони (бізнесмени. – *Авт.*) торгують нафтою» [23, с. 353-354]. Політичні партії в теорії Й. Шумпетера виступають у ролі організуючого начала, що дає змогу виборцям зрозуміти колективну природу вибору, який вони здійснюють в електоральних ситуаціях. «Для того, щоб терміни «делегування» та «представництво» взагалі мали якийсь сенс, вони повинні стосуватися не окремих громадян..., а народу в цілому. Тоді можна уявити, що народ як такий делегує свої повноваження, скажімо, парламентові як своєму представникові» [23, с. 308].

Подальшої розробки теорія Й. Шумпетера зазнала у працях Дж. Сарторі про «конкурентну демократію». Для нього демократія – політичне змагання між групами лідерів за підтримку населення, яке відображається у періодичних виборах. У міжвиборчий період громадяни можуть критикувати, але не повинні прагнути управляти. Вони мусять поважати «поділ праці» між ними та урядовцями, тому за такою схемою перші є швидше «контролерами», аніж «учасниками» [29, с. 5]. Тому основним критерієм життєздатності ліберальної демократії вважають не високий рівень участі громадян у політиці, а стабільність системи та її здатність контролювати лідерів. Із цього погляду громадянська участь відіграє лише обмежену роль у демократії. Під останньою, на думку Н. Ротар, фактично розуміють найменш політизовані форми політичної участі, наголошуючи на участі не просто населення, а саме громадян країни: «Якщо при аналізі політичної участі голосування виступає як центральна, основна форма, то під час використання категорії «громадянська участь» голосування є однією з найменш дієвих, несуттєвих форм участі» [20, с. 32].

Підкреслимо, що чітку межу між поняттями «політична участь», «громадянська участь» та «громадська участь» проводять сучасні російські політологи. Так для Р. Апресяна громадянська участь має чітко окреслені принципи функціону-

вання. До них, зокрема, відносять представництво інтересів усіх верств суспільства у політичному процесі, включення громадян в обговорення та розробку політичних, соціально-економічних, культурних програм і проектів, а також вплив громадян на ухвалення рішень та контроль за їх виконанням [400, с. 31-32, 43]. Громадянську участь як один із принципів функціонування громадянського суспільства, коли громадянам конституційно гарантується право публічно висловлювати власну точку зору та забезпечується залучення рядових громадян до процесів політичного управління, пропонує розуміти А. Айвазян [1, с. 7, 17]. Оскільки громадянська участь не тотожна громадській участі, оскільки основними акторами останньої виступають не громадяни, а громадські організації, то для Т. Виноградової і А. Сунгурова вона має інший вимір. На їхню думку, громадська участь є запланованими зусиллями з втягнення громадян у процес ухвалення рішень і запобігання/розв'язання конфліктів через двосторонню взаємодію громадських організацій та органів місцевого самоврядування [6]. Їхні міркування доповнюють Є. Білокурова та Д. Воробйов, які під громадською участю розуміють громадську активність населення у формі дій, які пов'язані з представництвом і захистом своїх інтересів та інтересів відповідних соціальних груп на різних рівнях прийняття рішень. До типів акторів, яким притаманні різні роди і форми громадської участі, дослідники відносять такі «аналітичні групи»: традиційні некомерційні недержавні організації, вбудовані в реалізацію соціальної політики на локальному рівні; експертні некомерційні недержавні організації; стихійні проблемно-орієнтовані ініціативи, які постають під час виникнення загроз, що значимі для населення в цілому і/або для окремих соціальних груп. Як правило, останній тип акторів – це тимчасові об'єднання громадян, які мусять виступати на захист своїх прав [3].

У випадку таких пропозицій російських науковців доречною залишається ідея Г. Алмонда та С. Верби про т. зв. синдром демократичної участі – розуміння важливості активної громадянської участі кожної людини для підтримки життєдіяльності суспільства. Така пропозиція характеризується високими показниками суб'єктивної впевненості в ефективності власної участі; почуттям громадянської відповідальності; довірою, яку громадяни відчувають одне до одного та до інститутів державного і місцевого управління; членством громадян у різних організаціях, пов'язаних із функціями артикуляції та акумуляції суспільних інтересів [24, с. 127, 142, 213, 249].

На нашу думку, такі підходи щодо актуалізації громадянської участі прийнятні у сенсі можливої формалізації Австро-Угорщиною політичної участі громадян через створення громадських об'єднань і право громадян на громадські зібрання, а отже,

представництва і захисту інтересів громадян та інтересів певних соціальних груп на різних рівнях прийняття рішень. Адже громадянська участь спирається на знання й цінування людьми власних прав і свобод, визнання суспільних норм і законів, готовність їх дотримуватися, здатність ставати на захист своїх інтересів, вміння вимагати від уряду виконання його функцій, відповідати за використання своїх прав і свобод [16, с. 261].

Елітарна теорія демократії, проаналізована вище, принципово подібна до плюралістичних теорій демократії, а однією з її найпоширеніших є концепція поліархії Р. Даля. Для вченого реалістичний варіант демократії – поліархія – передбачає змагання, відкрите для участі, тому її зміст визначається двома взаємозалежними вимірами – політичної участі та політичної конкуренції. А визначальною особливістю поліархічної політичної системи, за визначенням Н. Ротар, є високий ступінь реакції влади на політичні переваги громадян, які мають «рівні права для їх вираження, трансляції та реалізації в основних формах політичної участі» [20, с. 41]. Ідея необхідності політичної участі громадян як чинника забезпечення життєздатності демократії відображена Р. Далем в основних параметрах демократії: 1 – виборна влада; 2 – вільні та справедливі вибори; 3 – включаючи виборче право; 4 – право претендувати на обрання; 5 – свобода висловлювання власної думки; 6 – альтернативна інформація; 7 – організаційна самодіяльність [19, с. 269, 270].

Як зауважує Р. Даль, політична участь має розумітися не тільки як право громадян брати участь у вільних та чесних виборах, а й «так би мовити, в системі суспільного опонування» [11, с. 9]. Отже, право участі у виборчому процесі одночасно збільшує шанси громадян на конвенційну опозиційну участь, і, навпаки, «відсутність права на опозицію майже позбавляє права на «участь» того змісту, що його він має у країнах, де існує суспільний протест» [11, с. 10].

Зважаючи на взаємозумовленість електоральної та опозиційної форм політичної участі, Р. Даль підкреслює, що всі громадяни мусять мати адекватні та рівні можливості для вираження своїх власних переваг стосовно кінцевого результату їхньої діяльності. Тому заперечення за будь-яким громадянином можливостей ефективної участі означає, що «їх переваги не беруться до уваги, оскільки невідомі або враховані невірно» [9, с. 163]. Зауважимо: в сучасній політичній науці авторитетною є точка зору, відповідно до якої тільки повноправні громадяни, за інших рівних умов, є достатньо компетентними для участі у виробленні рішень, які обов'язкові для усієї політичної системи [20, с. 24]. Показовою є ідея Р. Даля, який говорить: «... Загальна участь. До корпусу громадяни, яка управляється відповідно до демократичних норм, пови-

нні входити всі особи, на яких поширюється юрисдикція цієї країни, за винятком тих, хто перебуває у ній тимчасово, і тих, чия недієздатність доведена» [10, с. 78]. Одночасно вчений визнає, що будь-яка група дорослих людей, яка виключена з демосу, оскільки немає громадянства, «неминуче виявляється ущемленою у захисті своїх інтересів. Демос, що виключає, зазвичай не захищає інтереси виключених» [9, с. 194].

У нашому випадку така парадигма актуалізує проблему політичної участі євреїв в Австро-Угорщині. Адже специфічна етнополітична модель Габсбурзької монархії передбачала гарантування рівності прав групи при одночасному невизнанні її соціокультурних особливостей. Саме таку позицію центральна влада обстоювала в «єврейському» питанні. Сутність її зводиться до констатації того, що, будучи рівноправними австрійськими громадянами, євреї були позбавлені права участі, зокрема електоральної, як окрема національна і політична спільнота. Тому сутність етнонаціональної політики Відня ми визначаємо такою, що пропонувала громадянське рівноправ'я в обмін на етнічне самозречення. За такої моделі небажаному, з точки зору центральної влади «чужому» пропонувався той своєрідний варіант рівності, який де-факто означає нерівність. Адже, враховуючи сучасні критерії в тлумаченні рівноправ'я, збереження самої громадянина, а отже, й групи, його слід трактувати невід'ємним, природним правом. Отже ціна, яку мали сплачувати євреї Дунайської монархії за рівність з іншими громадянами, – непропорційна, а застосована щодо них схема засвідчує використання владою у сфері етнонаціональних відносин елементів селективності. Зокрема, йдеться тут і про позицію нації-держави стосовно введення національного кадастру, зокрема окремої Єврейської курії.

У цьому контексті підкреслимо, що останнім часом все більшого значення набуває ще один зріз у визначенні суті політичної участі, коли вона ставиться в залежність від того, ким реалізується в політичному просторі. Зокрема, йдеться про громадянство окремих осіб, які виступають у ролі акторів політичного процесу. Оскільки проблема участі негромадян у політичному процесі країни, в якій вони постійно проживають, є досить актуальною для сучасної політичної науки [18, с. 79-80], то щодо теоретичного розв'язання цієї проблеми виокремлюють кілька основних підходів – М. Дж. Міллера, Ю. Габермаса, Р. Брюбейкера та Х. Ларді.

Прихильник традиційного розв'язання питання співвідношення громадянства і політичних прав людини М. Дж. Міллер наголошує, що позбавлення негромадян політичних прав не завжди повинно мати абсолютний характер. «В умовах західних демократій іноземці мають можливість приймати участь у політичному житті своїх рідних країн і бути

представленими організаціями, які орієнтуються на ці країни. Таку форму участі можна назвати традиційною, і, судячи з усього, вона залишається основною формою політичної активності іноземців у країнах Заходу» [15]. Окрім виборів, моделями участі в політичному житті дослідник називає п'ять напрямів: 1 – участь у політичному житті країни імміграції; 2 – право дорадчого (консультативного) голосу; 3 – участь у діяльності заводських і фабричних рад; 4 – участь у діяльності політичних, релігійних і громадських (суспільних) організацій; 5 – участь у позапарламентській опозиції. Якщо перший напрям належить до політичного життя країни імміграції, то решта – до політичного життя країни проживання [15].

Визначаючи сутність деліберативної політики, Ю. Габермас зауважує, що, згідно з ліберальним поглядом, статус громадян визначається мірою суб'єктних прав, якими ті володіють стосовно держави й інших громадян. А згідно з республіканським поглядом, статус громадян не визначається за зразком негативних свобод, якими вони можуть користуватися як приватні особи. «Права громадян держави, передовсім права на участь у політичному житті й на політичну комунікацію, – це радше позитивні свободи. Вони гарантують не свободу від зовнішнього примусу, а участь у спільній практиці, через здійснення якої громадяни тільки і можуть стати тими, ким вони бажають бути – політично відповідальними суб'єктами спільноти вільних і рівних» [7, с. 339-340]. Разом із тим Ю. Габермас пропонує замінити систему громадянства національних держав на систему громадянства світу. Це сприятиме, на його думку, уникненню політичних конфліктів світового масштабу [11, с. 22].

«Членство без громадянства» – провідна ідея Р. Брюбейкера, який спеціально дослідив економічні та соціальні права «негромадян». «Володіння повними політичними правами зовсім не гарантує їх ефективного використання – зосібна, тими групами суспільства, які можна було б назвати слабкими в організаційному і фінансовому сенсі позбавлення – чи самопозбавлення – іммігрантів формального громадянства призводить до того, що значна частина населення країни (у т. ч., особливо значна частина осіб, які займаються фізичною працею) не має права участі у виборах; а інтереси груп, позбавлених виборчих прав, як правило, практично не враховуються у рамках демократичного політичного процесу» [5]. Вчений пропонує розглядати сучасну систему («подвійного») членства легалізованих мігрантів у країнах Західної Європи і Північної Америки й осіб без громадянства в країнах Прибалтики у вигляді двох концентричних кіл. Перше, «внутрішнє», коло символізує тих членів суспільства, які входять у національну політичну спільноту і є громадянами. Друге,

«зовнішне, коло символізує участь у національній соціально-економічній спільноті та охоплює, окрім громадян, що постійно проживають у країні, іноземців, негромадян, а в Європі – громадян країн ЄС, що проживають у країні [5].

Парадоксом співіснування цих двох кіл Р. Брюейкер називає самовиключення/виключення члена соціально-економічної спільноти зі спільноти політичної. Оскільки самовиключення пов'язане з тим, що надійний статус натуралізованого іноземця може задовольняти людину та уповільнювати її дії на шляху отримання статусу громадянина, то демократія, на думку дослідника, може відбутися тільки за умови максимальної відповідності контурів зовнішнього і внутрішнього кіл [18, с. 80]. Зокрема, членство у політичній спільноті передбачає окремі привілеї й окремі обов'язки, які не поширюються на членів ширшої соціально-економічної спільноти. До таких привілеїв Р. Брюейкер відносить право на участь у національних виборах, прямим наслідком якого є право участі у формуванні національної політики. Крім цього, члени політичної спільноти володіють правом займати посади, пов'язані з використанням суспільної влади. Серед обов'язків, які притаманні тільки членам політичної спільноти, учений називає військову повинність [5].

Ми вважаємо таку думку продуктивною щодо дослідження громадянської і політичної участі етнічних акторів в Австро-Угорщині, адже щодо євреїв Галичини і Буковини, котрі, як і їхні одноплемінники в Габсбурзькій монархії, були позбавлені прав національної, а отже, і політичної спільноти, саме держава інтегрувала їх в етнополітичний організм на підставі загальної військової повинності, а отже, де-факто визнавала членами політичної спільноти. А якщо йдеться про Брюейкерове розуміння участі, відповідно до якого окремими політичними правами наділяються не лише громадяни, але й особи, які є членами суспільства з соціальної та економічної точок зору [5], то залучення західноукраїнських євреїв у загальнодержавний контекст за допомогою, передусім, економічної інтеграції було, ймовірно, заходом держави щодо формування напівчленів суспільства, які вже на досліджуваній нами період володіли невід'ємними економічними правами, але були цілком позбавлені прав та обов'язків національної спільноти. Отже, як висновує Дж. Кейренс, схожі повноцінні учасники соціального і економічного життя країни «уже є членами національної спільноти де-факто; поступово все стійкішою стає тенденція визнати їх членами національної спільноти де-юре» [5]. Оскільки в сучасних націях-державах існує дві форми членства у суспільстві (перша – громадянство, citizenship, друга, за визначенням Т. Хеммара, – «статус натуралізованого іноземця», denizenship), то і громадяни, й іноземці належать

до нації-держави і є частиною національної спільноти [5].

Політичну участь один з очільників комунітарної теорії Х. Ларді вважає центральною у процесі створення стійкого політичного співтовариства (спільноти). Індивідуальні актори, зауважує він, за допомогою політичної участі пізнають себе та усвідомлюють власні політичні інтереси, соціалізуються та реалізуються в певній політичній системі відповідно до її норм і правил. А тому, вважає дослідник, неправильно заперечувати право політичного голосу щодо тих, у кого відсутній юридичний статус громадянина [26, с. 76-77, 98, 99].

У площину політичного рівноправ'я та ефективного контролю за урядовими структурами Р. Далем переноситься питання громадянської компетентності – основне завдання забезпечення життєздатності демократії в суспільстві, що, у свою чергу, дасть змогу членам соціуму брати свідому участь у політичних процесах. Намагаючись розв'язати цю проблему, учений одним із найдієвіших засобів підвищення рівня громадянської компетентності називає право громадян мати рівні та ефективні можливості отримання інформації щодо альтернатив політичного курсу та їх імовірних наслідків. З-поміж таких ефективних засобів Р. Даль низиває шкільну освіту, яка забезпечуватиме «елементарну компетентність»; політичні партії та групи інтересів, які скорочуватимуть обсяги необхідної інформації для того, щоб вони могли «сформувати для себе адекватне уявлення про той чи інший аспект проблеми і брати активну й ефективну участь у політичному житті»; асоціації громадян, ресурсне забезпечення яких даватиме можливість «простим громадянам отримати в органах влади своїх представників»; досвід політичної участі, який формуватиметься методом спроб та помилок [10, с. 176-177].

Оскільки Р. Даль аналізує роль політичної участі не тільки в процесах підтримки громадянами демократичних процесів, а звертається і до пояснення ролі політичної участі у процесах, які відбуваються під час демократизації політичної системи [11, с. 20-21], вважаємо, що суть класичних ліберальних свобод, які насичують змістом політичну участь, дозволяє певною мірою характеризувати процеси зовнішньої та внутрішньої інституціоналізації українських, польських, єврейських, румунських і німецьких політичних акторів Галичини і Буковини в зазначений період. Саме класичні ліберальні свободи є тим необхідним інструментарієм, який дає можливість чітко визначити критерії демократизації політичного процесу. З-поміж них Р. Даль на перше місце ставить ефективну участь громадян у розумінні рівних і дієвих можливостей для висловлення своїх поглядів та рівне виборче право як «рівні та реальні можливості для голосування, причому всі голоси мають

однакову силу» [10, с. 41]. Не менш важливим наслідком демократизації є розширення спектра форм політичної участі, що в поєднанні з політичною конкуренцією спричиняє зміни характеру участі громадян у діяльності політичних партій. Адже конкуренція в умовах багатопартійності спонукає партії до постійного діалогу зі своїми членами, прибічниками та потенційними виборцями «за допомогою організацій на рівні виборчого округу, району, осередку» [11, с. 22].

У цьому контексті ідеї Р. Даля є особливо цінними, оскільки у досліджуваний нами період Австро-Угорщина через окреслення правил політичної конкуренції між суб'єктами електорального змагання і ухвалення відповідного виборчого законодавства формалізувала політичну участь її громадян, виробивши підґрунтя для політичної конкуренції етнофорів. Отже, політичні переконання, сформовані соціокультурним, економічним та політичним контекстом того суспільства, в якому вони реалізуються, будуть вихідним моментом, який визначатиме характер політичних дій громадянина. Ба більше, зазначає Н. Ротар, переконання окремих громадян впливають не лише на індивідуальні політичні дії, а й на колективні, формуючи таким чином структуру та визначаючи принципи функціонування політичних інститутів, систем, режимів [20, с. 44-45].

З огляду на вищесказане, дослідження ролі політичної участі громадян у процесах модернізації та демократизації є ще одним важливим теоретико-методологічним дискурсом аналізу взаємодії політичних акторів в умовах етнонаціональної єдності і різноманітності. Визначаючи основні чинники модернізаційних процесів, С. Гантінгтон підкреслює, що вони пов'язані «зі все більшою участю у політиці різних соціальних груп», яка «для соціально мобілізованого індивіда є засобом висхідної мобільності» [22, с. 52, 71]. Схематично зображуючи значення політичної участі для процесів модернізації, вчений пропонує такий ряд залежностей: 1 – Соціальна мобілізація : Економічний розвиток = Соціальне розчарування; 2 – Соціальна фрустрація : Можлива мобільність = Політична участь; 3 – Політична участь : Політична інституціоналізація = Політична нестабільність [22, с. 89-90].

Отже, як бачимо, відсутність можливостей для мобільності та низький рівень політичної інституціоналізації призводить до кореляції між соціальними фрустраціями та політичною нестабільністю. А співвідношення рівня політичної активності з характером політичної інституціоналізації приводить до формування різних типів політичних систем: «Політичні системи з низьким рівнем інституціоналізації та високим рівнем активності – це системи, де соціальні сили діють безпосередньо у політичній сфері, використовуючи власні методи.

Такі політичні системи можна назвати преторіанськими. Навпаки, політичні системи з високим значенням співвідношення інституціоналізації до політичної активності населення можна назвати громадянськими» [22, с. 95-96].

Проведений аналіз дозволив С. Гантінгтону розрізнити два типи політичної участі – автономну (свідому) та мобілізаційну (примусову). У масовому суспільстві «політична активність характеризується неструктурованістю, непостійністю, аномією та строкатістю. Характерною формою політичної активності населення для такого суспільства є масовий рух, який поєднує насильницькі та ненасильницькі, законні та незаконні дії, примус поряд з переконанням» [22, с. 104]. А через те, що у масовому суспільстві відсутні організовані структури, які б співвідносили політичні прагнення та дії населення із цілями його лідерів, формуються прямі відносини «маси – лідери»: лідери здатні мобілізувати маси, а останні у свою чергу здатні впливати на лідерів [20, с. 51]. Оскільки політична активність громадян не обов'язково означає здійснення контролю народу над урядом, то і демократії, і диктатури вчений відносить до активістського типу політичних систем. Щоправда, у демократіях, на відміну від диктатур, функціонує основна структура, інституційний засіб, здатний організувати політичну участь громадян, – політичні партії, які «не стільки заповнюють інституційний вакуум, скільки підтримують інституційні сили», знижують ризик нестабільності політичної системи, пов'язаний з активністю громадян [22, с. 393]. Підсумовуючи, С. Гантінгтон виокремлює чотири варіанти залежності між рівнем політичної участі громадян та рівнем політичної інституціоналізації демократії:

1. Політичним системам зі стабільним балансом між політичною участю та інституціоналізацією, за умови їх низького рівня та в разі, якщо піднесення політичної активності не супроводжується розвитком політичних інститутів, загрожує дестабілізація.

2. У тих політичних системах, де сформовано дієві демократичні політичні інститути, які здатні контролювати високу політичну активність громадян, буде спостерігатися стабільність.

3. Там, де активність громадян випередила інституціоналізацію, скоріше за все, фіксуватиметься нестабільність.

4. За умови існування балансу між політичною активністю та процесом інституціоналізації в ситуації високого рівня обох процесів буде формуватися стабільна політична система [22, с. 391-392].

На наш погляд, використання саме модернізаційної концепції С. Гантінгтона дозволяє розглядати етнонаціональну сферу Австро-Угорщини через призму взаємозалежності рівня політичної участі громадян та рівня політичної інституціоналі-

зації базових інститутів демократії, зокрема функціонування етнічних політичних партій у досліджуваному хронотопі.

Оскільки цей період був позначений ще й модернізацією політичної системи Габсбурзької монархії, що призвела до інституціоналізації та діяльності етнічних політичних акторів, актуальною у розрізі нашої роботи є теорія демократії участі, використання якої певною мірою може вказати на, по-перше, заміну мобілізованих мас політичними партіями, які вже без участі громадян домовлялися між собою про принципи інституціоналізації, а, по-друге, на інституційні умови демократизації тогочасних суспільств Галичини і Буковини, соціальної емансипації, політичної самореалізації етнофорів в умовах кризових явищ в економічних відносинах – через часткове згортання активності у політичній сфері через активізацію діяльності щодо захисту своїх групових прав в етноекномічних та соціокультурній сферах.

Отже, на підставі здійсненого аналізу теоретичних підходів до визначення суті, форм, чинників та моделей політичної участі громадян, сформованих у світовій політичній думці, висновуємо, що політична участь є однією із центральних категорій, яка використовується для пояснення логіки політичного процесу в умовах стабільних демократичних та перехідних політичних систем. Її інструментальне використання дає змогу визначити сутнісні характеристики політичних відносин, здійснювати дослідження еволюції взаємодії основних суб'єктів політичного процесу у період політизації етнічностей. Разом із тим, незважаючи на аналітичний характер існуючих досліджень теоретичних і прикладних вимірів політичної участі громадян, а також існуючий комплекс наукових теорій, сьогодні залишається багато відкритих питань, які виникають у процесі аналізу можливостей впливу громадян на інститути політичної системи в умовах політичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Айвазян А.А. Гражданственность и гражданское участие / А.А. Айвазян // Гражданское участие. Ответственность. Сообщество. Власть. Неконцептуальный сборник. – М. : Аслан, 1997. – С. 7–17.
2. Апресян Р. Г. Гражданское общество: участие и ответственность / Р.Г. Апресян // Гражданское участие. Ответственность. Сообщество. Власть. Неконцептуальный сборник. – М. : Аслан, 1997. – С. 31–44.
3. Белокурова Е., Воробьев Д. Общественное участие на локальном уровне в современной России / Елена Белокурова, Дмитрий Воробьев // Неприкосновенный запас. – 2010. – № 2 (70) [Электронный ресурс]. – <http://ma-gazines.russ.ru/nz/2010/2/be8.html>
4. Бортников В. Особенности участия граждан в концептуальных моделях демократии / В. Бортников // Политический менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 38–50.
5. Брубейкер У.Р. Членство без гражданства : эко-

номические и социальные права «неграждан» / Уильям Роджерс Брубейкер [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hrights.ru/text/b7/Chapter4.htm>

6. Виноградова Т., Сунгуров А. Гражданская активность и общественное участие / Татьяна Виноградова, Александр Сунгуров [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hro-uz.narod.ru/civpar1.htm>
7. Габермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії / Юрген Габермас ; перекл. з нім.. – Львів : Астролябія, 2006. – 416 с.
8. Гончаров Д.В. Теория политического участия / Д.В. Гончаров. – М. : Юристъ, 1997. – 285 с.
9. Даль Р. Демократия и её критики / Роберт Даль / под ред. М.В. Ильина ; пер. с англ. – М. : РОССПЭН, 2003. – 576 с.
10. Даль Р. О демократии / Роберт Даль / под ред. О. А. Алекринского ; пер. с англ. – М. : Аспект-Пресс, 2000. – 208 с.
11. Даль Р.А. Полиархия. Участь у політичному житті та опозиція / Роберт А. Даль ; пер. з англ. – Харків : Каравела, 2002. – 216 с.
12. Іовчу Г.М. Теоретичні підходи щодо аналізу феномену «політична участь» / Г.М. Іовчу // Вісник Одеського національного університету. – 2009. – Том 14, вип. 2 : Соціологія і політичні науки. – 2009. – С. 77–83.
13. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах : сравнительное исследование / Арндт Лейпхарт ; пер. с англ.. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – 287 с.
14. Липсет С., Роккан С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания / Сеймур Липсет, Стейн Роккан // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 204–234.
15. Миллер М. Дж. Неграждане : участие в политической жизни и политическое представительство / Марк Дж. Миллер [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hrights.ru/text/b7/Chapter7.htm>
16. Основи демократії : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за заг. ред. А.Ф. Колодій. – 3-тє вид., онов. і доп. – Львів : Астролябія, 2009. – 832 с.
17. Ротар Н. Методологічні проблеми дослідження політичної участі в період постбіхевіоризму / Н. Ротар // Вісник Львівського університету. – 2010. – Вип. 1. – С. 79–88. – (Серія : філософсько-політологічні студії).
18. Ротар Н. Проблеми політичної участі в теорії демократії Йозефа Шумпетера / Н. Ротар // Історико-політичні проблеми сучасного світу : збірник наукових статей. – Чернівці : Рута, 2005. – Т. 10–11. – С. 307–315.
19. Ротар Н. Проблеми політичної участі в теорії демократії Роберта Даля / Н. Ротар // Науковий вісник Чернівецького національного університету : Збірник наукових праць. – Вип. 272 : Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 268–273.
20. Ротар Н. Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду : монографія / Н. Ю. Ротар. – Чернівці : Рута, 2007. – 472 с.
21. Танчев Е. Политическая свобода и политические права в современных национальных государствах : органическая модель / Евгений Танчев //

Политические права и свободы : сборник докладов. – М. : Институт права и публичной политики, 2005. – С. 183–190.

22. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / Сэмюэл Хантингтон ; пер. с англ. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.

23. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Йозеф Шумпетер ; пер. з англ. – К. : Основи, 1995. – 528 с.

24. Almond G.A., Verba S. The Civic Culture : Political Attitudes and Democracy in Five Nations / Gabriel Abraham Almond, Sidney Verba. – Princeton : Princeton University Press, 1963. – 392 p.

25. Kaase M. Partizipation / Max Kaase // Wörterbuch Staat und Politik / Hrsg. von Dieter Nohlen. – 3., überarb. Auflage. – München ; Zurich : Piper, 1995. – S. 525–526.

26. Lardy H. Citizenship and the right to vote / Heather Lardy // Oxford Journal of Legal Studies. – Oxford, 1997. – Vol. 17 (1). – P. 75–100.

27. Marsh A., Kaase M. Political Action : A theoretical perspective / Alan Marsh, Max Kaase // Political Action. Sage Publication / Ed. by S.H. Barnes, M. Kaase. – Princeton, 1979. – Ch. 2. – P. 28–42.

28. Parry G. The idea of political participation / Geraint Parry // Participation in politics / Ed. by G. Parry. – Manchester : Manchester University Press, 1972. – P. 3–38.

29. Parry G., Moyser G., Day N. Political participation and democracy in Britain / Geraint Parry, George Moyser, Neil Day. – Cambridge (England), New York and Port Chester : Cambridge University Press, 1992. – 509 p.

30. Verba S., Nie N. Participation in America : Political Democracy and Social Equality / Sidney Verba, Norman H. Nie. – N.Y., 1972. – 428 p.